

Олександр МУЗИЧКО

доктор історичних наук

професор кафедри історії України

Одеського національного університету ім. І. Мечникова

ORCID: <https://org/0000-0002-8019-2254>

e-mail: sandro06@ukr.net

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ В БРАЗИЛІЇ В 1930-Х РОКАХ

Проаналізовано діяльність українських націоналістів – Організації українських націоналістів – у міжвоєнний період (20–30-х роках ХХ ст.), спрямовану на поширення ідей націоналізму серед українців Бразилії. Констатовано, що зусиллями кількох поколінь учених діаспорної та материкової частин України встановлено загальні риси історії української еміграції й діаспори до Південної Америки, зокрема Бразилії, але недостатньо вивчено діяльність українських націоналістів у міжвоєнну добу. Відзначено, що ОУН від часу заснування проголосила головним принципом соборність, єднання усіх українців понад кордони, про що свідчать програмні заяви організації та окремих її членів, вони, зокрема, згадували і про еміграційний, американський, напрям.

Зазначено, що реалізація цих гасел у Бразилії наштовхнулася на суттєві труднощі, головною з яких був недостатньо високий рівень консолідації місцевих українців, залежність ідентичності від релігійної свідомості, що в багатьох моментах вступали у протистояння з націоналістичним ученням і радикальними діями. Стверджено, що поширенню українського націоналізму серед бразильських українців сприяли подорожі Євгена Коновальця до США та Канади, заснування у США Організації державного відродження України й кількох осередків в Аргентині, місії інших провідників ОУН.

Розглянуто діяльність як зв'язкових ОУН у Бразилії Андрія Федина й Омеляна Сеника, який у травні 1938 р. у Ріо-де-Жанейро зустрівся з представниками Центральної управи Хліборобсько-освітнього союзу. Простежено, що головними реципієнтами та поширювачами українського націоналізму у Бразилії були представники місцевої інтелігенції, зокрема Володимир Мазуришин, Степан Микилита, Степан і Богдан Кобилянські. Спостережено, що головним засобом поширення націоналістичних ідей була газета «Хлібороб», а апогеєм поширення націоналізму серед українців Бразилії стала трагічна звістка про вбивство Є. Коновальця.

Ключові слова: Організація українських націоналістів, Бразилія, український націоналізм, часопис «Хлібороб», соборність.

Зусиллями кількох поколінь учених діаспорної та материкової частин України встановлено загальні риси історії української еміграції та діаспори, основні етапи

їх формування, головних представників. Досліджено й багато окремих аспектів. Зокрема, йдеться про бразильських українців. Очевидно, залишається ще досить багато недостатньо з'ясованих фактів. До найскравіших і найважливіших сторінок історії України першої половини ХХ ст. належить історія поширення українського націоналізму, особливо міжвоєнної доби, період укр. активної діяльності ідеологів-вісниківців з ідеологічної школи Дмитра Донцова, Організації українських націоналістів (ОУН) та деяких інших, діяльності таких велетнів, як Євген Коновалець, Андрій Мельник, Степан Бандера, Роман Шухевич та ін., які вражали друзів і ворогів своєю відданістю ідеї відродження української нації та запеклої боротьби.

На мою думку, доісторія поширення українського націоналізму серед бразильських українців недостатньо розроблена. Такий висновок ґрунтується на ознайомленні з наявною на сьогодні літературою. З одного боку, тема не розкрита у працях з історії українців Бразилії. Так, у єдиній узагальнювальній праці «Українці Бразилії» бразильський дослідник Пауло Ренато Геріос (Paulo Renato Guérios) присвятив багато уваги поширенню українського націоналізму серед українців Бразилії на початку ХХ ст. (до 1920-х років), але він розуміє поняття «український націоналізм» широко, у західноєвропейській та американській традиціях, як синонімічне поняттям «патріотизм» та, особливо, «національна ідентичність». Жодної згадки про аспект, який я заявив, немає у класичних нарисах Михайла Геця та Оксани Борушенко¹, узагальнювальних енциклопедичних статтях про бразильських українців. Як відомо, на жаль, світ так досі й не побачив відповідний «латиноамериканський» том «Енциклопедії української діаспори». У книжці біографічних нарисів представника бразильської української діаспори Омеляна Гавдиди є нариси про Степана Кобилянського, Степана Микилиту – фігурантів цієї статті, але відповідний контекст намічений тільки пунктирно².

Із другого боку, майже відсутній цей аспект у численній літературі про УВО (Українську військову організацію) та ОУН (класичні праці Петра Мірчука, Анатолія Кентія та ін.). Львівський дослідник зовнішньополітичних зв'язків ОУН Тарас Марискевич зазначає: «Південній Америці приділялося значно менше уваги, попри те, що тут була також численна українська діаспора... Через різноманітні обставини Аргентина та Бразилія були слабо охоплені націоналістичними впливами аж до самого початку Другої світової війни»³. Перегукується з цією тезою думка київської дослідниці Яни Шолох (Примаченко) про те, що «у країнах Південної Америки (Аргентина, Бразилія), проблема ОУН–УПА не розроблялась, оскільки там не було ані українських наукових установ (хоча в аргентинських і бразильських університетах є значна кількість українських професорів), ані відповідних джерел»⁴.

¹ Борушенко О. Бразильська Україна. *Енциклопедичний вісник України*. 2015. Вип. 6–7. С. 5–12.

² Gaudeda E. Heróis não morrem: grandes obreiros na comunidade ucraniano-brasileira. Curitiba: Editora e Livraria do Chain, 2017. 224 p.

³ Марискевич Т. Зовнішньополітичні зв'язки ОУН з демократичними державами Америки. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2012–2013. Вип. 13–14: Ювілейний збірник на пошану Богдана Якимовича. С. 508.

⁴ Шолох Я. Становлення та періодизація зарубіжної історіографії проблеми ОУН–УПА. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: міжвід. зб. наук. праць. Київ, 2003. Вип. 9. С. 402.

Мета статті – висвітлити діяльність ОУН у 1920–1930-х роках, спрямовану на поширення серед українців Бразилії ідеології українського націоналізму.

Піднесення українського націоналістичного руху в 1920–1940-х роках було закономірним результатом соборницьких зусиль української інтелігенції. Одним із провідних завдань руху була консолідація українців, незважаючи на розділення численними державними кордонами. Одна з постанов Великого збору ОУН (28 січня – 2 лютого 1929 р.) проголошувала: «... не обмежуватись у своїй діяльності на той чи інший терен, але змагаючи до опанування української національної дійсності на всіх українських землях та на чужих теренах, заселених українцями, Організація Українських Націоналістів вестиме всеукраїнську політику державництва без надавання їй партійного, класового чи якого-небудь іншого суспільно-групового характеру, та в прямій послідовності протиставляє її всім партійним і класовим угрупованням з їх методами політичної праці»⁵. Відозва II Великого збору ОУН у серпні 1939 р. закликала: «Українці на чужині! Великий Збір Українських Націоналістів одобрює вашу працю та моральну і матеріальну підтримку революційної боротьби в Батьківщині! Революціонери Земель висловлюють Вам свою вдячність! В переломових днях, що грядуть, українська еміграція і надалі твердо стоятиме під націоналістичними прапорами!»⁶. На сторінках націоналістичної преси – «Сурми», «Розбудови нації» – регулярно розміщували відозви до «Українців Америки», і хоча, очевидно, здебільш апелювали й поклали надії на північноамериканських українців, показова відсутність розподілу на дві Америки. Націоналістичний часопис «Національна думка» розсилався і до Бразилії⁷.

Проте реалізація цих гасел у Бразилії нашттовхнулася на суттєві труднощі, головною з яких був недостатньо високий рівень консолідації місцевих українців, залежність ідентичності від релігійної свідомості, що в багатьох моментах дисонували з націоналістичним ученням і радикальними діями.

Ситуацію яскраво ілюструє лист до львівської «Просвіти» від Українського союзу у Бразилії з Порто Уніон за підписом її голови Петра Мазуришина та секретаря Григорія Пришляка: «Дотепер не лише в Бразилії, але й в цілій Південній Америці нема української книгарні. Причиною цього є розкиненість наших поселенців на великих просторах і темнота, а через те брак сильної організації, котра могла би цею справою зайнятися на більшу скалю, а також дуже висока ціна книжки, установа спеціально для Америки... Наслідки цього такі, що української книжки в Бразилії майже нема... Щоби зарадити цьому лихові, Український Союз задумав дати почин до відкриття української книгарні – першої в Південній Америці». Незважаючи на позитивний відгук та допомогу від львів'ян, книгарня розвивалася повільно, про що львів'янам повідомляв секретар Українського союзу у Бразилії Степан Савицький 1930 р.⁸.

⁵ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів Т. 1: 1920-1939. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. С. 99–100.

⁶ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті / упоряд. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. Т. 2. Нью-Йорк, 1983. С. 422.

⁷ Мандрик М. Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2006. С. 259.

⁸ Закревська Я. Роль «Просвіти» у збереженні національної самобутності українців Бразилії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2010. Вип. 19. С. 599.

На початок 1920-х років припав етап підняття соціально-політичного рівня бразильських українців передусім завдяки «ЗУНРерівському десанту» Петрові Карманському, Степанові Кобилянському та ін. Історик українського жіноцтва Бразилії Наталя Лиса на основі спогадів наголосила: «... в 1930-х роках до Бразилії почало напливати велике число поселенців з Галичини та Волині. Повіяло націоналістичним духом, а в громаді почався новий розмах у праці»⁹. Так, у Курітибі було засновано жіноче товариство з показовою назвою «Український центр».

Незважаючи на внутрішні чинники, безумовно, як і раніше, переважали зовнішні імпульси, передусім, зусилля Проводу ОУН на поширення своєї ідеології серед братів на чужині. Поширенню українського націоналізму серед бразильських українців сприяли подорожі Є. Коновальця до США та Канади, заснування у США Організації державного відродження України й кількох осередків в Аргентині, місії інших провідників ОУН. Один із канадських кореспондентів Євгена Коновальця Іван Гуляй у листі від 13 грудня 1931 р. зазначав: «Здається, що ми тут будемо робити в тім напрямі все що можливе. Зробимо натиск на уряд знова так в справі пацифікації, як і в справі ревізії рішення ради амбасадорів. Плануємо віча по всій Канаді. Може здержимося на М., може ні, бо час минає, а хочемо конче подати письмо до Ліги через кан[адське] представительство в тій справі. Думаємо також в тій справі зробити якусь централю, щоби навязати звязки з Краєм та другими еміграційними центрами в Аргентині, Бразилії та США»¹⁰.

На початку 1930-х років особистий секретар Євгена Коновальця Михайло Селешко у щоденнику стверджував: «Надія на те, що вдається мені легким способом дістатись в Бразилію, змаліла зовсім, бо Бразилія замкнула візд емігрантів»¹¹.

Під час засідання Проводу ОУН у грудні 1937 р. його голова Є. Коновалець у вступній промові вказував як завдання: «Підтримувати в середніх скупченнях української еміграції вояків Української Армії, у виробленні серед них духу військовості та внутрішньої дисципліни. Наші бойові організації на Західних Землях і Волині тісно зв'язані за моїм посередництвом взглядно представниками Проводу в Берліні та Ковні з генштабами тих країн, котрі в більшій чи меншій мірі забезпечують їм військовий вишкіл на місци після модерної військової науки та озброєння для сучасного діяння і в будучині. В сучасний мент при обох штабах вишколюються старшинська кадра будучої Української Армії та загони розвідників, котрі вже тепер з успіхом працюють на теренах розположення ворожих військ. В Південній Америці лейтенант німецького генерального штабу Йоганн Ляндгофф, ствердивши бойовий стан наших організацій, приступив з генералом Курмановичем до організації правильних військових»¹².

⁹ Українське жіноцтво у Бразилії 1924–1964 / уряд. Н. Лиса. Прудентопіль, 1964. С. 15.

¹⁰ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів. Київ: Фондація імені Олега Ольжича, 2018. Т. 3: Листування Євгена Коновальця з представниками Української Стрілецької Громади в Канаді / уряд. Ю. Черченко. С. 197.

¹¹ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / редкол.: В. Веригатаїн. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 2010. Т. 2. Ч. 1: 1931–1934 / уряд. Ю. Черченко; наук. ред. Н. Миронець. С. 21.

¹² Марчук І. Методика вивчення архівних джерел з історії ОУН та УПА на Волині: з досвіду дослідника. *Архіви України*. 2004. № 1–2. С. 155.

Головну роль судилося відіграти в якості зв'язкових ОУН у Бразилії Омелянові Сенику й Андрію Федіні. У травні 1938 р. у Ріо де Жанейро О. Сеник зустрівся з представниками Центральної управи Хліборобсько-освітнього союзу (ХОС) і редакторами «Хлібороба». Світлина з цієї зустрічі дає змогу ідентифікувати основний націоналістичний актив у Бразилії: студент-медик, згодом лікар, Володимир Мазуришин; член Державної економічної ради Естади Парани Степан Кобилянський (згодом голова ХОС та УБК (Українсько-бразилійського клубу)); редактор «Хлібороба» Ілля Горачук (згодом перший секретар ХОС і редакційної колегії «Хлібороба»); Іван Палатинський, працівник видавництва «Хлібороб»; гімназист, пізніше лікар, Богдан Кобилянський; студент інженерії Степан Микилита (згодом інженер); механік Василь Данилюк (згодом член Управи ХОС і УБК)¹³.

Серед них найбільшу активність у міжвоєнний період виявляв колишній усуц Степан Володимирович Кобилянський (1900–1978). Зокрема, був співзасновником і почесним головою УБК та ХОС, членом Проводу українських націоналістів, а також пресово-інформаційної комісії секретаріату Світового конгресу вільних українців, дописувачем і редактором куритибського тижневика «Хлібороб».

Своєрідним апогеєм поширення націоналізму серед українців Бразилії стала трагічна звістка про вбивство Є. Коновальця. З цього приводу в Куритибі було проведено панахиду у греко-католицькій церкві, оголошено 40-денну жалобу.

Некролог Є. Коновальцю у «Хліборобі» випромінював націоналістичний світогляд: «Коновалець вказує масам, що не покорою, плачем і жебранням у ворогів можна досягнути природне право до життя, а тільки лицарською боротьбою з ворогами. І сам на тому становищі паде героїчною смертю, якраз власне в хвилині, коли всі маси українського народу на всіх займанщинах перейнялися Його ідеєю. Коли розправа двох світів із кожним днем стає щораз ближчою, в самий рішучий мент, де леда хвиля на полях далекою України заgrimлять гармати, Вождя забракло. Та вороги української волі можуть не тішитися. Вони вбили Полковника Коновальця, але не Його велику Ідею. Українського визвольного руху ніяка сила не зможе вбити. Ту ВІРУ і Ідею, що її Великий Вождь посіяв на українському чорноземі, не є в силах вже вбити ніяка злочинна рука, якого б то не було окупанта. Вождь згинув, але Дух Його буде гетьманувати всьому українському народові. І та віра у Велику ІДЕЮ ВИЗВОЛЕННЯ, яку вщепив ВІН у серцях мільйонів, заведе може вже невдовзі до святого храму – СОБОРНОЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ»¹⁴.

«Хлібороб» перетворився на основну трибуну поширення українського націоналізму серед бразильських українців. Про це, зокрема, свідчить «Календар “Хлібороба”» на 1940 р., виданий у Куритибі 1939 р.¹⁵.

Згідно з настановами українських націоналістів, велику увагу приділяли історії. Був наведений історичний календар, де серед підібраних фактів відведено місця подіям 1924 р. – вбивству поляками у Львові Ольги Бесараб, проголошення Карпатської України, атентату Мирослава Січинського на Анджея Потоцького (Andrzej Potocki), вбивствам Симона Петлюри та Євгена Коновальця від рук «жидівського скритовбийника» та «московського чекіста», атентатам, які здійснили

¹³ Євген Коновалець та його доба. Мюнхен. 1974. С. 846–847.

¹⁴ Євген Коновалець. Збірка. Париж, 1938. С. 50–51.

¹⁵ Календар «Хлібороба» на 1940 рік. Куритиба, 1940. 112 с.

бойовики ОУН. У виданні розміщені портрети Євгена Коновальця та Андрія Мельника, нариси про Івана Богуна, художні оповідання. У статті про українське жіноцтво наголошено на героїчних мілітарних здібностях українських жінок. Показово, що у статті про Нестора Махна цього історичного діяча засуджено як деструктивного сіяча анархії. Як і в більшості націоналістичних часописів, увага була приділена й геополітиці – у статті Івана Витвицького наголошено на великому потенціалі Азії.

Отже, наведені дані, з одного боку, підтверджують той факт, що Бразилія не належала до провідних центрів поширення українського націоналізму. З другого – принципове значення міжвоєнного періоду полягає в тому, що вперше український націоналізм у Бразилії став одним із вагомих чинників розвитку місцевої української громади, що сприяло подальшому поступу української діаспори у Бразилії вже у нових історичних умовах другої половини ХХ ст. Подальші дослідження, передусім опрацювання архівних джерел, безумовно, здатні підтвердити значення українського націоналізму в історії української діаспори у Бразилії.

REFERENCES

- Borushenko, O. (2015). Brazyliiska Ukraina. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*, 6–7, 5–12 [in Ukrainian].
- Cherchenko, Yu. (Comp.). (2010). *Dokumenty i materialy z istorii Orhanizatsii Ukrainykykh Natsionalistiv* (Vol. 2, Pt. 1). Kyiv [in Ukrainian].
- Cherchenko, Yu. (Comp.). (2018). *Dokumenty i materialy z istorii Orhanizatsii ukraïnskykh natsionalistiv* (Vol. 3). Kyiv: Fundatsiia imeni Oleha Olzhycha [in Ukrainian].
- Gaudeda, E. (2017). *Heróis não morrem: grandes obreiros na comunidade ucraniano-brasileira*. Curitiba: Editora e Livraria do Chain [in Portuguese].
- Hunchak, T., & Solchanyk, R. (Comps.). (1983). *Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti* (Vol. 2). New York [in Ukrainian].
- Kalendar «Khlіboroba» na 1940 rik. (1940). Curitiba [in Ukrainian].
- Lysa, N. (Comp.). (1964). *Ukrainske zhynotstvo u Brazylii 1924–1964*. Prudentópolis [in Ukrainian].
- Mandryk, M. (2006). *Ukrainskyi natsionalizm: stanovlennia u mizhvoiennu dobu*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihy [in Ukrainian].
- Marchuk, I. (2004). Metodyka vyvchennia arkhivnykh dzherel z istorii OUN ta UPA na Volyni: z dosvidu doslidnyka. *Arkhivy Ukrainy*, 1–2, 148–158 [in Ukrainian].
- Maryshevych, T. (2012–2013). Zovnishnopolitychni zviazky OUN z demokratychnymy derzhavamy Ameryky. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu*, 13–14, 503–510 [in Ukrainian].
- Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainykykh Natsionalistiv* (Vol. 1). Munich; London; New York [in Ukrainian].
- Sholokh, Ya. (2003). Stanovlennia ta periodyzatsiia zarubizhnoi istoriohrafii problemy OUN–UPA. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*, 9, 396–409 [in Ukrainian].
- Yevhen Konovalets ta yoho doba. (1974). Munich [in Ukrainian].
- Yevhen Konovalets. Zbirka. (1938). Paris [in Ukrainian].

Zakrevska, Ya. (2010). Rol «Prosvity» u zberezhenni natsionalnoi samobutnosti ukraintsiiv Brazyliv. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 19, 596–601 [in Ukrainian].

Oleksandr MUZYCHKO

Doctor of Historical Sciences

Professor at the Department of History of Ukraine

Odessa I. I. Mechnikov National University

ORCID: <https://org/0000-0002-8019-2254>

e-mail: sandro06@ukr.net

ACTIVITIES OF UKRAINIAN NATIONALISTS IN BRAZIL IN THE 1930s

The activity of Ukrainian nationalists, the Organization of Ukrainian Nationalists, in the interwar period (the 20–30s of the 20th century), aimed at spreading the ideas of nationalism among Ukrainians in Brazil, is analyzed. It is stated that the efforts of several generations of scientists from the diaspora and mainland of Ukraine established the general features of the history of Ukrainian emigration and diaspora to South America, in particular, to Brazil, but insufficiently studied the activities of Ukrainian nationalists in the interwar period. It is noted that the Organization of Ukrainian Nationalists, since its founding, has proclaimed the main principle of unity, the unity of all Ukrainians across borders, as evidenced by the program statements of the organization and individual members. In particular, they mentioned the emigration, American direction. As emphasized, the implementation of these slogans in Brazil encountered significant difficulties, the main of which was the insufficient level of consolidation of local Ukrainians, the dependence of identity on religious consciousness, which at many times contradicted nationalist teachings and radical actions. It is alleged that the spread of Ukrainian nationalism among Brazilian Ukrainians was facilitated by Ye. Konovalts' travels to the United States and Canada, the establishment of the State Revival Organization of Ukraine and several branches in Argentina, and missions of other OUN leaders. The activities of Andrii Fedyna and Omelian Senyk, who met with representatives of the Central Administration of the Agricultural and Educational Union in Rio de Janeiro in May 1938, are considered to be the liaison OUNs in Brazil. The main recipients and disseminators of Ukrainian nationalism in Brazil were representatives of the local intellectuals, in particular, V. Mazuryshyn, S. Mykulyta, Stepan, and Bohdan Kobylanski. It was observed that the main means of spreading nationalist ideas was the newspaper «Khlaborob», and the apogee of the spread of nationalism among Ukrainians in Brazil was the tragic news of the murder of Ye. Konovalts.

Keywords: Organization of Ukrainian Nationalists, Brazil, Ukrainian nationalism, Khlaborob newspaper, unity.